

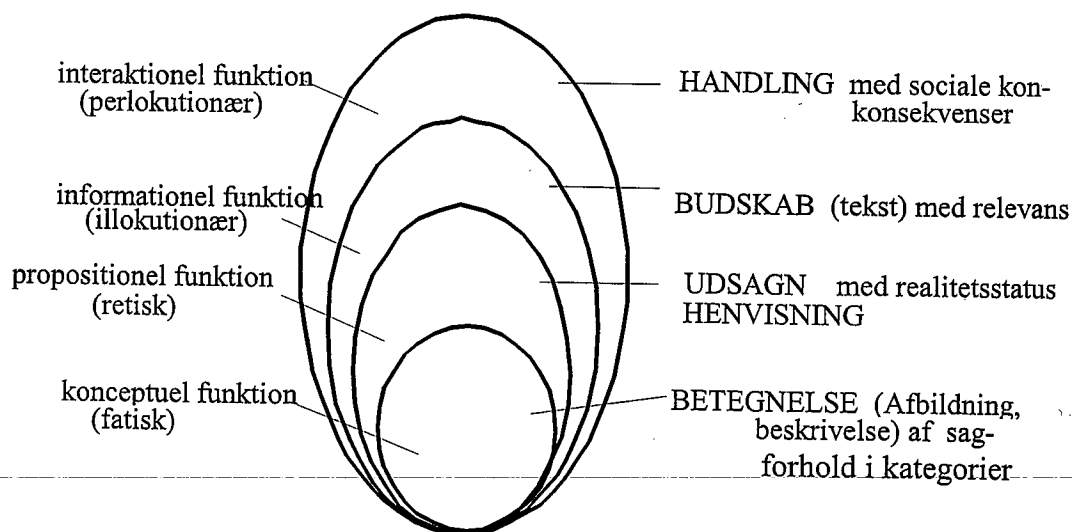
METAFORENS KONCEPTUELLE TOLKNING

Af Ole Togeby (Aarhus Universitet)

1. Modellen for grammatisk beskrivelse

Traditionelt har man sagt at metaforer og metonymier hører til stilistikken og den litterære tolkning, og ikke til grammatikken. I funktionel grammatik kan man ikke lave et sådant skel mellem grammatik og semantik for al sprogbeskrivelse må have til opgave at beskrive hvorledes man kommer fra den manifeste udtryksside til den latente indholdsside af morfemer, ord, sætninger, tekster og ytringer af dem.

I funktionel grammatik kan man derimod skelne mellem fire forskellige former for mening med en sproglig ytring: interaktionel mening (hvilke sociale konsekvenser har ytringshandlingen for samtaleparterne?), informationel mening (hvilken relevans har budskabet for modtagerne?), propositionel mening (hvilken sandhedsværdi (realitetsstatus) har udsagnet i forhold til den omtalte situation?), og konceptuel mening (hvilken genkendelig situation beskriver ordene?). De fire forskellige typer af mening forholder sig til hinanden som figur og grund på følgende måde.

2. Kohærensregler

Min analyse indebærer: at et udsagn skal have en propositionel mening som er relevant i forhold til den øvrige tekst, og at den syntaktiske sammenhæng utvetydigt kan afgøre hvilke genstande der henvises til i den omtalte verden og hvilken realitetsstatus udsagnet har, men at der i alle eksemplerne sker et brud på KOHÆRENSREGLERNE om hvilke kategorier af de genstande som der er henvist til med tekstens nominaler, der kan optræde i hvilke roller i forhold til den foregang der betegnes med udsagnets prædikater.

Dette kræver at alle genstande som der kan henvises til ved nominaler, kan klassificeres. Det sker efter deres distribution i følgende kategoriër:

(1) klassifikator KL (tryktabsforbindelse ml. to N)		(2) partitiv PT			<i>sektor, side, halvdel</i>	
		(2) skala SK			<i>meter, decibel, grad</i>	
1 enti- tet EN	(3) uhånd- gribelige fæno- mener: mål, egen- skab eller forløb FN	(14) tidsenhed TD			<i>minut, dag</i>	
		(14) situa- tionel (divalent verbal- sub- stantiv) ST	(15) tem- poral TM	(16) til- stand TL	(18) kvalitet KV	<i>identitet, størrelse, længde</i>
					(19) kognition KG	<i>interesse, frygt, glæde</i>
					(20) relation RL	<i>afhængighed, faktor, position</i>
			(21) resultat RS	<i>produktion², undtagelse, investering²</i>		

			(16) proces PR	(17) aktivitet AK	<i>belejring, produktionl,</i>
				(17) værk VK	<i>erobring, revolution, investeringl, udforskning,</i>
		(15) udsagn US			<i>fordel, mulighed, problem</i>
(3) og (13) konkret (håndgribelig genstand) FG	(4) semiotisk (verbalsubstantiv) SM				<i>bog, artikel, afsnit, forslag, aftale</i>
	(4-5) levende organismer LV	(6) menneskelig MN	(8) individ IN	(9) agent AG	<i>fabrikant (af), tilskuer (til), herre</i>
				(9) person PS	<i>heks, soldat, Jesus, Struensee</i>
			(8) organisation OG		<i>hjemmemarked, industri, regering</i>
	(6) Ikke-menneskelig IM	(7) dyr AN		<i>stork, bakterier, virus</i>	
		(7) planter VT		<i>blomst, træ,</i>	
	(13) sted (lokalitet) LO				<i>Europa, København, ildlinjen, mark,</i>
	(4-5) døde ting DØ	(10) tællelige ting TL	(11) del DL	(12) legemsdel LD	<i>motor, svinghjul, taster, næse, ryg, forklæde</i>
			(11,13) ting TN		<i>sabel, kiste, høstak,</i>
		(10) masse MS		<i>vand, luft, sand</i>	

AG: agent	IN: individ	MS: masse	ST: situation
AK: aktivitet	KG: kognition	OG: organisation	TD: tid
AN: animat (dyr)	KL: klassifikator	PR: proces	TL: tællelig ting
DL: del	KV: kvalitet	PS: person	TN: ting
DØ: døde ting	LD: legemsdel	PT: part	TS: tilstand
FG: fysisk genstand	LO: lokalitet (sted)	RL: relation	US: udsagn
FN: u håndgribeligt fænomen	LV: levende organis- me	RS: resultat	VK: værk
IM: ikke-menneskelig	MN: menneskelig	SK: skala	VT; plante
		SM: semiotisk	

Og dernæst at det for alle foregange som betegnes med prædikater, dvs. verber, korporative verber, adjektiver, præpositioner (i visse anvendelser) og visse adverbier) kan angives dels hvilken type de hører til, dels hvilke kategorier af rollehavere de kræver. Ordbogen over de leksikalske prædikater må derfor bl.a. indeholde følgende oplysninger:

spørge: V3 (MN) :ytr: <MN> [om-sætn/US]

gå: V2 [LV] :dpl: <LO>

på: V2 [US/sætn_{overgang}] :frh: <TD>

behagelig: V2 [at-inf] :vrd: <MN>

3. Brud på kohærensreglerne

I alle de eksempler som jeg skal analysere her, sker der et brud på disse kohærensregler markeret med tegnet #:

- 1 *Irak # forsøger med velkendt # frækhed at skjule sit oprustningsprogram og overtræder # dermed FN's beslutninger.*
- 2 *Saddam Hussein tror – som sædvanlig – at kunne bøje # reglerne til egen fordel.*
- 3 *Således opstod den uhyre Ymer, alle rimtursers fader. Mens Ymer endnu lå slumrende, sprang sveden ud af ham over hele kroppen. Under hans venstre arm-
hule voksede der en mand og en kvinde frem, hans højre fod # avlede en søn # med den venstre, og fra dem kom en rig yngel, så at verden snart blev opfyldt af grumme jætter.*
- 4 *Man må ikke se # med fingrene, men gerne røre # med øjnene.*

Foregangene *forsøge at skjule* og *er fræk* tager et 'levende væsen' (LV) som sit subjekt, mens *Irak* hører til kategorien 'sted' (LO). Modtagerne lader derfor ordet *Irak* henvide til noget andet end det betegner, nemlig til 'styret i Irak' eller 'Iraks hersker', og først da kan de tillægge sætningen realitetsstatus som udsagn.

I sætning 2 *Saddam Hussein tror – som sædvanlig – at kunne bøje # reglerne til egen fordel* er der sket et brud på den leksikalske kohærens, idet *bøje* kræver en 'håndgribelig (bøjelig) genstand' som sin E-rolle, mens *reglerne* er af kategorien 'semiotisk' (SM). Her kommer *bøje* til at betegne 'omfortolke' eller 'omgå' i stedet for 'bøje'.

Når der kommer uoverensstemmelse mellem kategorien eller typen af det et ord henviser til, og den kategori eller type ordet betegner eller afbilder, omfortolker modtagerne enten betegnelsen eller henvisningen: *Irak* henviser ikke til 'Irak', men til 'Saddam Hussein', og *bøje* betegner ikke 'det at bøje', men 'omgåelse (af reglerne)'. Det første kaldes en metonymi, og det andet en metafor. Ved metonymien er der nærhed (eller kontiguitet) i den omtalte situation mellem det element der henvises til ('Saddam Hussein'), og et der betegnes ('Irak'). Ved metaforen er der alternation mellem det der henvises til ('omgåelse'), og det der betegnes ('bøjning'), de hører til hver sin situation, som udgør to forskellige isotopier, nemlig henholdsvis isotopien for socialt definerede handlinger og isotopien for materielle handlinger.

4. Usande udsagn

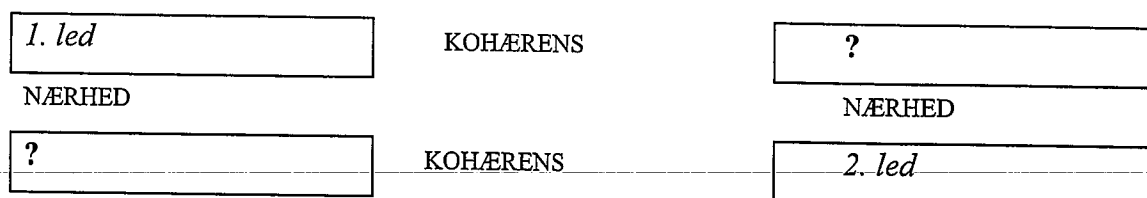
Der findes også eksempler på inkohærens hvor hverken det ordene henviser til, eller det de betegner, omfortolkes af modtagerne: 3 *Således opstod den uhyre Ymer, alle rimtursers fader. Mens Ymer endnu lå slumrende, sprang sveden ud af ham over hele kroppen. Under hans venstre armhule voksede der en mand og en kvinde frem, hans højre fod # avlede en søn med den venstre, og fra dem kom en rig yngel, så at verden snart blev opfyldt af grumme jætter.* Her er der sket et brud på kohærens, for en 'fod', som er en 'legemsdel' (LD), kan ikke 'avle', hvilket kræver et 'levende væsen' (LV) som sin G-rolle. Men hverken *hans højre fod* eller *avlede* kan omtolkes, hvorfor modtagerne må tage stilling til sætningens realitetsværdi som udsagn direkte, og

antagelig komme til det resultat af udsagnet ikke er sandt. Sådanne eksempler opfattes som fantasi, fiktion eller – som her – primitiv mytologi.

5. Metonymi

Metonymiske og metaforiske tolkninger kan opfattes som indirekte mening: ordene henviser ikke til det de betegner, og modtagerne har kun indirekte adgang til hvad den intenderede mening er. Det simpleste tilfælde er METONYMIEN, hvor et af de inkohærente led kommer til at henvise til noget der i den samme omtalte situation er nært ved det der betegnes.

Tolkningsprocessen består da af fire dele (som nok mentalt processeres samtidig):
 1° modtagerne konstaterer bruddet, dvs. den manglende leksikalske kohærens mellem to led der på baggrund af sætningens syntaktiske opbygning skulle være kohærente fordi det ene er rolle for det andet, som er en foregang, fx *Irak # forsøger at skjule sit oprustningsprogram ...* 2° Man konstaterer at det de to inkohærente led betegner, hører til samme isotopi og er nær hinanden i tid og rum i den omtalte situation: ‘oprustningsprogrammet’ foregår ‘i Irak’. 3° Modtagerne erstatter det ene led (‘Irak’) med et element der er kohærent (noteret) med det andet led og nært (noteret) ved det første led, nemlig: ‘styret i Irak’ som den intenderede mening med den inkohærente konstruktion. 4° Dette er den bedste mulighed (dvs. den med størst relevans, genkendelighed, informativitet og brugbarhed), eftersom det element der er kohærent med det første led (noteret) og nært ved det andet led (noteret): ‘(i Irak) er der mulighed for at skjule våben’ er en plathed eller en tautologi uden relevans i meddelelsen. Den nærhedsrelation der er mellem ‘Irak’ og ‘styret i Irak’ er relationen mellem STED og PERSON, som er en af de almindelige nærhedsrelationer (eller metonymiske relationer). Det kan illustreres således:

Noteret på to linjer

1. Irak ?
? 2. forsøger at skjule sit oprustningsprogram

1. Irak 'har naturlige skjulesteder for våben'
'styret i Irak' 2. forsøger at skjule sit oprustningsprogram

1. Irak styret i Irak # har skjulesteder for våben 2. forsøger at skjule sit oprustningsprogram

6. Metafor

Lidt mere kompliceret er tolkningen ved METAFORER, hvor de to inkohærente led ikke er nære; således at det ene led hører hjemme i én isotopi (noteret), mens det andet led hører hjemme i en anden isotopi (noteret), der står i et alternationsforhold til den første. I *Saddam Hussein tror – som sædvanlig – at kunne bøje # reglerne til egen fordel* hører *bøje* til en situation hvor 'levende væsener' (LV) forårsager (**mtr**) at 'lange og tynde fysiske genstande' (FG) bliver krumme, mens *reglerne* hører hjemme i en situation hvor menneskelige væsener (MN) tolker handlinger (**mnt**) i forhold til 'accepterede principper for adfærd' (SM).

Når der således ikke er nogen nærhed mellem de to inkohærente led, omfatter tolkningsprocessen følgende fire dele: 1° Modtagerne konstaterer inkohærens mellem de to led, 2° og finder ingen nærhed mellem dem, således at der i samme udsagn beskrives to situationer i alternative isotopier; 3° de indsætter på det ene leeds plads et element der er kohærent med det andet led og har lighed eller ÆKVIVALENS med det første led, og de indsætter på det andet leeds plads et led der er kohærent med første led og ækvivalent med det andet led. 4° Modtagerne vælger den af de to alternative situationsbeskrivelser som har størst relevans, dvs. størst genkendelighed af de genstande og foregange der henvises til i den omtalte situation, som de foregående sætninger, eller mest informativitet og brugbarhed for det efterfølgende.

1. led	KOHÆRENS	?
ÆKVIVALENS		ÆKVIVALENS
?	KOHÆRENS	2. led

I eksemplet *Saddam Hussein tror – som sædvanlig – at kunne bøje # reglerne til egen fordel* er det ækvivalente alternativ til ‘reglerne’ som også er kohærent med ‘bøje’: ‘tremmerne i et fængsel’, mens alternativet til ‘bøje’ som er kohærent med ‘reglerne’, er: ‘omgå’ eller ‘omfortolke’. I valget mellem -udsagnet ‘Saddam Hussein tror at kunne bøje tremmerne i fængslet’ og -udsagnet ‘Saddam Hussein tror at kunne omgå reglerne’, er det afgørende at *reglerne* henviser anaforisk til *FN’s beslutninger*, mens der ikke har været omtalt noget fængsel med ‘tremmer’ som der kunne henvises anaforisk til. Den anden tolkning har således meget mere tekstuel mening end den første og kommer derved til at dominere.

1. *bøje* ?
? 2. *reglerne*

1. *bøje* ‘tremmerne i fængslet’
‘omgå’ 2. *reglerne*

Og noteret på én linje:

1. *bøje* ‘omgå’ # ‘tremmerne i fængslet’ 2. *reglerne*

7. Merbetydning ved inkohærens

Inkohærens kan ikke betragtes som ødelæggende brud på sprogets regler (grammatikken og leksikonnet), men tværtimod som en træk ved det regelsystem der gør det muligt for mennesker at dele tanker om mange flere ting end de har ord for. Tekster med inkohærente sætninger er udnyttelse af reglerne til det yderste og fornyelse af ordforrådet. For de modtagere der måske aldrig har hørt udtrykket *at bøje reglerne*, men som alligevel finder mening i det således som det er beskrevet ovenfor, er det en berigelse og fornyelse som udvider deres fremtidige sproglige muligheder.

Metonymier og især metaforer giver på grund af afsenderens intenderede inkohærens og modtagernes omtolkende interpretation af dem ganske simpelt dobbelt betydning af sætningens ord i forhold til kohærente sætninger. Når modtagerne læser sætningerne:

1 Om to ting er der ingen tvivl: Irak forsøger med velkendt frækhed at skjule sit oprustningsprogram og overtræder dermed FN's beslutninger; 2 og Saddam Hussein tror – som sædvanlig – at kunne bøje reglerne til egen fordel.

får de ikke blot den mening ud af det som er beskrevet ovenfor: 'Saddam Hussein tror – som sædvanlig – at kunne omtolke og omgå reglerne til egen fordel', men også den mere anskuelige tanke 'at Saddam Hussein er spærret inde i et fængsel, men har midler til at bøje tremmerne så han kan komme ud og ind som det passer ham'. Denne metaforiske forståelse af situationen er en del af det der skal overbevise modtagerne om at *men kun et militært indgreb kan tvinge ham til at overholde FN's resolutioner*; hvis han kan bøje tremmerne må man lave stærkere tremmer, dvs. fysiske tvangsmidler. Denne konklusion når man ikke til ved den dominerende tolkning 'omtolke og omgå reglerne'

Ved metaforer (hvor man også kan finde at 1. led dominerer, mens 2. led kasseres) er virkningen større:

Som om det skulle være en fejl at tage udgangspunkt i populus, folket. Den store, store mangel er netop, at hensynet til folkets ønsker, følelser og krav # spiller en stadig faldende rolle. Den hjemlige politiske historie er plastret til med eksempler.

Metaforen må analyseres således:

1. Hensynet til folket 'folkets-ven' # 'har ikke stor betydning' 2. spiller-en-faldende-rolle

Den mening som dominerer og får realitetsstatus, bliver -isotopien: 'hensynet til folket har ikke stor betydning', mens den kasserede -isotopi, som både er anskuelig og komisk, også spiller med: 'folkets ven spiller en rolle hvor han falder'.

8. Tekstuel mening

I valget mellem de to alternative læsninger der ved metaforer og metonymier findes af den samme sætning, er det mængden af tekstuel mening der er afgørende; modtagerne vælger den læsning der giver mest mening i konteksten og situationen.

Tekstuel relevans omfatter genkendelighed, informativitet og brugbarhed for modtagerne i den situation de er i. Først et eksempel hvor genkendelighed er det eneste afgørende: I *Om Dagen sender Vulkanen en Røgstøtte op i Himlen, uhyre Dampe som blander sig med de øverste Skytinder, milehøjt oppe, men om Natten ulmer den som et blodigt Svælg der gaber over Jorden, og stundom slynger den Flammer og gloende Sten op efter Maanen. Det er Gunung Api, den store Tordner, Jordskælvets og Ildens # Fader kommer* -læsningen til at dominere fordi 'jordskælv' og 'ilden' er givet information der er kendt fra det foregående, mens 'børnene' fra -isotopien ikke er nævnt tidligere. Merbetydningen 'børnenes fader' er dog vigtig, fordi det er den mening der også underforstås i tekststykket gennem synsvinklen: bjerget ses af primitive mennesker der antager det for at være en guddom.

1. *Jordskælvets og Ildens* 'børnenes' # 'årsag' 2. *Fader* ,

Dernæst et eksempel hvor den isotopi der (som ovenfor) indeholder den givne information, kommer til at dominere, men hvor informativitet også spiller en rolle: I *Man må ikke se # med fingrene, men gerne røre # med øjnene* ville -læsningen gøre det forgruede led *med fingrene* 'med øjnene' uinformativt og nærmest tautologisk, mens dette forgruede led i -læsningen netop bliver det mest relevante for modtagerne. Derfor dominerer -læsningen og er den der får realitetsstatus, mens den anden læsning kasseres. Eksemplet kan da noteres således:

1. *Man må ikke se* ('sans') # 'med øjnene' 2. *med fingrene* ,

1. *men gerne røre* ('sans') # 'med fingrene' 2. *med øjnene* .

Merbetydningen er en del af dette ellers lidt sure forbud på en udstilling; man forestiller sig synssansen siddende på fingrene (som på et insekt) og at folk berører de udstillede genstande med øjnene. Derved tages det sure af forbudet.

9. Præsuppositioner ved metaforer

Metaforer er en effektiv måde at overbevise om kontroversielle ting på. I Ekstra Bladet 12.3.1986 stod der med store typer på forsiden: *MINISTERMASSAKRE*. I -isotopien opfattes *minister-* som et stort antal forsvarsløse personer der dræbes på grusom vis, og i -isotopien opfattes *-massakre* som 'afskedigelse'.

1. *MINISTER* 'person' # 'afskedigelse' 2. *MASSAKRE* ,

Da der i en overskrift på forsiden af en avis ikke er nogen kontekst som giver tekstuel relevans, er valget af -isotopien ikke indlysende; det viste sig når man læste længere nede i teksten at der var tale om at statsminister Poul Schlüter havde udskiftet 6 ministre med seks andre mennesker: *Seks ministre faldt i nat for Poul Schlüters massakre på sit kabinet ... Danmark vågner i dag op til i alt ni nybesættelser af ministerposter ...* Dette var sikkert en klog og fornuftig politisk manøvre, men bladet vurderede altså at det var groft gjort, grusomt og hensynsløst.

Men dette er faktisk pådutning for vurderingen, at det var grusomt gjort, er udtalt forudsat, meddelelsen er at det er sket. Læserne kan kun begribe henvisningen til den omtalte situation (at statsministeren har udskiftet nogle ministre), hvis de accepterer den forudsatte vurdering der ligger i den metaforiske betegnelse (at det var groft og grusomt gjort). Denne læsernes prisgivelse til afsenderens manipulation, er meget præcist beskrevet ved en metafor af Kierkegaard:

Naar en Hai vil gribe sit Bytte, da maa den kaste sig om paa Ryggen, da dens Mund sidder paa dens Bug; den er mørk paa Ryggen, sølvhvid under Bugen. Det skal være et herligt Syn, at se denne Afvexling i Farve; den skal stundom blinke saa stærkt, at det næsten gjør ondt i Øiet, og dog forlyster det at see derpaa.

Søren Kirkegaard: *Johannes Climacus eller De Omnibus Dubitandum est. En Fortælling. Indledning. Papirer IV B 1.*

Sådan fungerer metaforen. Det er et herligt syn at se afvekslingen, her afvekslingen mellem den ene isotopi, den fysiske massakre, og den anden, de politisikre beslutninger, det kan gøre helt ondt i øjet, men dog forlyster det.

Sagen er at man kun ser hajens vekselspil én gang, nemlig i sekundet før man bliver ædt; når man ser hajen skifte farve, har den allerede sat tænderne i en. Og sådan er det også med metaforen; man kan kun forstå den flade betydning 'Schlüter har afskediget nogle ministre' hvis man allerede er ædt af den tvetydige og antydede betydning at 'det var grusomt og hensynsløst gjort'. Det er en forudsætning for at forstå den flade betydning, at man har forstået hele merbetydningen. Den faktuelle oplysning får man kun hvis man har accepteret den forudsatte vurdering. Det skal være et herligt syn!

Litteratur

Togeby, Ole. 2003. *Fungerer denne sætning?* Funktionel dansk sproglære. København: Gads Forlag.